

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΩΝ
ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κατανοώντας τον Εθελοντισμό

του Παναγιώτη Ζάννη

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ INFOTE

Αγαπητοί Αναγνώστες,

Το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον διαμορφώνει και εξελίσσει σημαντικές παραμέτρους, οι οποίες διαφοροποιούν σημαντικά τα παραδοσιακά πρότυπα της οικονομικής δραστηριότητας και της κοινωνικής συμπεριφοράς.

Η Κοινωνία των Πολιτών αναδεικνύεται πλέον ως ένας σημαντικός πυλώνας οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης σε παγκόσμιο και εθνικό επίπεδο. Η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στην επίλυση ζητημάτων ευρύτερης σημασίας αποτελεί μία νέα μορφή συμμετοχής στα κοινά. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσεται η εθελοντική δράση σε διάφορους τομείς, με διαφοροποιημένο περιεχόμενο σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές φιλανθρωπίας. Η συμμετοχή σε εθελοντικές δραστηριότητες συντελεί στην αντιμετώπιση ζητημάτων ευρύτερου κοινωνικού ενδιαφέροντος, διαφοροποιώντας πλέον τις σύγχρονες δυνατότητες ψυχαγωγίας, στο πλαίσιο της νέας οικονομίας του ελεύθερου χρόνου. Η τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 έχει ήδη αυξήσει σημαντικά το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη ατομικών ή συλλογικών πρωτοβουλιών σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης.

Η INFOTE, στην προσπάθειά της να συμβάλλει ενεργά στην διάδοση της εθελοντικής φιλοσοφίας στο ευρύ κοινό, καθώς και στην ενδυνάμωση της κοινωνικής προσφοράς, στηρίζει την προσπάθεια της Ομοσπονδίας Εθελοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων Ελλάδος και τη συχαίρει για την πρωτοβουλία της. Το εγχειρίδιο κατανόησης της έννοιας και της σημασίας του Εθελοντισμού αποτελεί ένα βασικό εργαλείο κατανόησης σημαντικών κοινωνικών όρων όπως είναι η φιλανθρωπία, η Κοινωνία των Πολιτών, η Κοινωνική Οικονομία, κ.ά.

Το εγχειρίδιο του Εθελοντισμού συνάδει απόλυτα με την έκδοση της INFOTE ενός οδηγού, ο οποίος έχει ως στόχο να ενισχύσει και να προβάλλει τις ενέργειες όλων των συλλόγων, οργανώσεων, επιχειρήσεων, ιδρυμάτων και οργανισμών που αναλαμβάνουν κοι-

νωνικές πρωτοβουλίες και υπερασπίζονται τις ανθρώπινες αξίες. Ο Χρυσός Οδηγός Εθελοντισμού περιλαμβάνει φορείς οι οποίοι ενισχύουν την έννοια της κοινωνικής προσφοράς (Δημόσιες Υπηρεσίες & Οργανισμοί, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, Επιχειρήσεις και Φορείς Ψυχαγωγίας).

Η INFOTE είναι πεπεισμένη ότι το εγχειρίδιο «Κατανοώντας τον Εθελοντισμό» πρόκειται να αποτελέσει σημαντικό εφαλτήριο για την ενίσχυση της εθελοντικής δράσης στη χώρα μας.

Με εκτίμηση,

Δρ. Ι. Βασιλαράς
Διευθύνων Σύμβουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Ο Εθελοντισμός αποτελεί ένα από τα ένα από τα σπουδαιότερα σε μεγαλείο και αποτελέσματα σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα. Στην εποχή μας, που πολλά είναι αυτά που τείνουν να απαξιωθούν, που καθημερινά πολλά πολύ εύκολα και αβασάνιστα εκχυδαίζονται, την εποχή του εύκολου πλουτισμού όπου ο σκοπός του κέρδους καταλύει αξίες, παρασύρει ήθη και θεσμούς, έρχεται ένα ευγενικό κάλεσμα συνοδευόμενο από μεγάλες προκλήσεις που μας αφορούν όλους, υπενθυμίζοντάς μας ότι οι συγκροτημένες κοινωνίες ευημερούν όταν βασίζονται στην κοινωνική αλληλεγγύη και την προσφορά του ανθρώπου προς τον συνάνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο. Η Κοινωνία των Πολιτών μπορεί να έχει πολλές μορφές, διάφορες όψεις, αλλά ο Εθελοντισμός είναι σίγουρο ότι συγκαταλέγεται στην κορυφή.

Η Ομοσπονδία Εθελοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων Ελλάδος διανύοντας μία δυναμική πορεία στον χώρο του Εθελοντισμού, διαθέτει πλέον την εμπειρία αλλά και τις δυνατότητες να κατανοήσει τις επιμέρους παραμέτρους του εθελοντικού χώρου, να διακρίνει τις ελλείψεις του και να προτείνει λύσεις στα προβλήματά του.

Στο πλαίσιο αυτό προχώρησε στην έκδοση του παρόντος εγχειριδίου, που αποτελεί ένα δείγμα των προσπαθειών που καταβάλλει προς την κατεύθυνση της στήριξης και της διάδοσης του Εθελοντισμού. Η έκδοση αυτή αποτελεί επίσης την απαρχή της δημιουργίας μιας σειράς ενημερωτικών και χρηστικών εγχειριδίων, ώστε να καλυφθεί ένα σημαντικό εκδοτικό κενό στο χώρο του Εθελοντισμού και του Τρίτου Τομέα, στη χώρα μας. Την συγγραφή του έργου η Ο.Ε.Μ.Κ.Ο.Ε. ανάθεσε στον εξειδικευμένο κοινωνικό επιστήμονα κύριο Παναγιώτη Ζάννη, στον οποίο και εκφράζει τις θερμές της ευχαριστίες για την συγγραφή του εγχειριδίου αυτού, καθώς και για το αποτέλεσμα της προσπάθειάς του. Παράλληλα εκφράζει θερμές ευχαριστίες προς την Διοίκηση της INFOTE, η οποία με ευαισθησία αλλά και επίγνωση των σύγχρονων προκλήσεων, ανέλαβε να καλύψει την ανάγκη κυκλοφορίας ενός τόσο χρήσιμου εγχειριδίου.

Η παρούσα έκδοση προσπαθεί να προσεγγίσει τις πιο σημαντικές ίσως διαστάσεις της συμβολής του Εθελοντισμού στις σύγχρονες κοινωνίες και, πιστεύουμε, μέσα από την προβληματική που αναπτύσσεται, δείχνει σε όλους τους ευαισθητοποιημένους πολίτες την κατεύθυνση της καθημερινής συνειδητής ενασχόλησης και της προσφοράς εθελο-

ντικής εργασίας.

Σκοπός του συγκεκριμένου έργου είναι η παροχή της δυνατότητας στους Εθελοντές αλλά και στους επικριτές τους, στους δημόσιους λειτουργούς, στα στελέχη των ΜΚΟ και σε όλους τους εμπλεκόμενους να συλλέξουν πληροφορίες για το εθελοντικό κίνημα, να βρουν απαντήσεις σε κάποια από τα ερωτήματα που τους έχουν κατά καιρούς τεθεί, να αναπτύξουν τον προβληματισμό τους γύρω από τα επιμέρους ζητήματα του κορυφαίου αυτού κοινωνικού φαινομένου. Δίνει επίσης το έναυσμα σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη να πάρουν μέρος σ' έναν ανοικτό διάλογο με στόχο την περαιτέρω συστηματική συγκρότηση του χώρου των εθελοντικών συλλόγων και των μη κυβερνητικών οργανώσεων, την ανάπτυξή τους και ταυτόχρονα την συμμετοχή τους στην διάδοση του Εθελοντισμού.

Παράλληλα, οι άνθρωποι της Ομοσπονδίας ευελπιστούμε ότι το εγχειρίδιο αυτό θα προσφέρει το απαραίτητο κίνητρο στους εν δυνάμει Εθελοντές, πείθοντάς τους για την αναγκαιότητα της ενδυνάμωσης του Εθελοντικού κινήματος, να προσφέρουν μέρος από την δημιουργικότητά τους και τις δυνάμεις τους στα διάφορα πεδία κοινωνικής δραστηριότητας, εκεί όπου υπάρχει η ανάγκη της συμμετοχής ενεργών πολιτών, των Εθελοντών.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΟΡΟΥΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	9
• Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	9
• ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	11
• ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ	12
• ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ	13
2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	16
• Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	16
• ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΕΑΣ, ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ	19
• ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	20
3. ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ, ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ	23
• ΕΠΙΛΟΓΟΣ	25
• ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	26

Θα ήθελα να ευχαριστήσω το Δ.Σ. της Ομοσπονδίας Εθελοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων Ελλάδας για την τιμή να μου αναθέσει τη συγγραφή της συγκεκριμένης έκδοσης, καθώς και όλους τους ανθρώπους της Ομοσπονδίας που προσπαθούν εδώ και χρόνια στον δύσκολο, αλλά ωραίο κόσμο της εθελοντικής και μη κερδοσκοπικής πρωτοβουλίας. Ιδιαίτερα, ευχαριστώ τη διευθύντρια κα Εύη Αστυρακάκη για τη δημιουργική συνεργασία που είχαμε για την παρούσα έκδοση.

Το κείμενο που ακολουθεί δεν είναι επιστημονικό, αλλά έχει γραφεί με επιστημονική συνέπεια βασιζόμενο σε έναν μεγάλο αριθμό βιβλιογραφικών αναφορών και ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί σε παγκόσμιο επίπεδο. Ελπίζω ότι θα συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του εθελοντισμού και θα αποτελέσει το έναυσμα για έναν ανοιχτό διάλογο για το ρόλο του Τρίτου Τομέα στην ελληνική κοινωνία.

Παναγιώτης Ζάννης

Η Κοινωνία των Πολιτών

Αν φανταστούμε κάθε κοινωνία σαν έναν χάρτη, θα μπορούσαμε να τη διαχωρίσουμε σε τομείς όπου διακρίνουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά.

- » Θα διακρίναμε τον «κόσμο της αγοράς» στον οποίο κινητήριος δύναμη είναι το κέρδος. Σ' αυτόν τον «κόσμο», άνθρωποι και ενώσεις ανθρώπων παράγουν αγαθά και υπηρεσίες, συναλλάσσονται μεταξύ τους και ανταγωνίζονται για να εξασφαλίσουν το μεγαλύτερο δυνατό όφελος.
- » Θα διακρίναμε τον κυβερνητικό τομέα, τον τομέα του κράτους, που λειτουργεί με γνώμονα το όφελος της κοινωνίας, με βασικούς στόχους την κοινωνική συνοχή και την αναπαραγωγή της κοινωνίας, θέτοντας παράλληλα και τους κανόνες για την ομαλή λειτουργία της αγοράς
- » Η οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα είναι ο χώρος στον οποίο οι άνθρωποι αναπαράγονται βιολογικά και βρίσκουν συναισθηματική ασφάλεια. Είναι ο χώρος της αμοιβαιότητας, της αλληλεγγύης και της αλληλοϋποστήριξης.

Ανάμεσα σε αυτές τις τρεις βασικές σφαίρες της ανθρώπινης συνύπαρξης και πέρα από τον ιδιωτικό κόσμο της οικογένειας, υπάρχει ένας χώρος που οι άνθρωποι επικοινωνούν, δημιουργούν συντροφίες, προωθούν τις ιδέες τους, συμμετέχουν σε ομάδες, οργανώσεις, συλλόγους. Διεκδικούν, συναγωνίζονται και ανταγωνίζονται, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για τη βελτίωση της ζωής τους... **Είναι ο χώρος της Κοινωνίας των Πολιτών.**

Αυτός ο χώρος, φυσικά, είναι υπαρκτός σε κάθε κοινωνία, σε κάθε εποχή. Τον εντοπίζουμε στην Αγορά, στην αρχαία Αθήνα, όπου δίπλα στις εμπορικές συναλλαγές οι πολίτες συνέρχονταν για να μιλήσουν για φιλοσοφία, ποίηση, να συζητήσουν για τα προβλήματα της πόλης τους και της καθημερινότητάς τους. Τον εντοπίζουμε στους Ινδιάνους της Αμερικής, όταν οι φυλές μαζεύονταν το βράδυ γύρω από τη φωτιά, στις μεσαιωνικές πόλεις της Ευρώπης όπου έξω από το κάστρο του πρίγκιπα αναπτυσσόταν η κοινωνική ζωή των υπηκόων του και φυσικά στις σύγχρονες κοινωνίες που ο χώρος της κοινωνίας των πολιτών λαμβάνει ευρύτερες διαστάσεις, μεγεθύνεται και, ως προς ορισμένες όψεις, παγκοσμιοποιείται.

Στις σύγχρονες κοινωνίες η κοινωνία των πολιτών αποδεσμεύεται από την έννοια του

χώρου, αλλά δεν παύει ο χαρακτήρας της να είναι ο ίδιος. Ο κυβερνοχώρος, για παράδειγμα, αποτελεί μία νέα διάστασή της. Μέσα από το internet, άνθρωποι από όλον τον κόσμο επικοινωνούν, γνωρίζονται, ανταλλάζουν ιδέες και απόψεις. Τα γεγονότα στην άλλη άκρη της γης δεν αποτελούν όπως παλαιότερα μία μακρινή, σχεδόν πλασματική πραγματικότητα, αλλά έχουν έλθει πιο κοντά σε εμάς, γίνονται όλο και πιο δικά μας. Γινόμαστε σιγά σιγά πολίτες του κόσμου, μέλη μίας παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών.

Σ' αυτόν τον χώρο εντάσσονται όλες οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, άτυπες και επίσημες, τα κοινωνικά κινήματα, τα κοινωνικά δίκτυα κάθε μορφής και γενικότερα όλο το φάσμα της κοινωνικής ενασχόλησης ενός ανθρώπου.

Η Κοινωνία των Πολιτών απασχόλησε αρκετές φορές τη δυτική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα. Ο Αριστοτέλης, ο Hobbes, ο Machiavelli, ο Smith, ο Ferguson, ο Hegel, ο Marx, ο de Tocqueville, ο Gramsci είναι ανάμεσα στους μεγάλους διανοητές που προσπάθησαν να κατανοήσουν και να αναλύσουν, να δώσουν ιδιαίτερο νόημα ή και να προβλέψουν τον ρόλο και το πεπρωμένο της για την εξέλιξη ολόκληρης της κοινωνίας. Είναι η διάσταση της κοινωνίας των πολιτών **ως Ιδέα**.

Η αναβίωση της κοινωνίας των πολιτών ως Ιδέα, οφείλεται στην πάλη ενάντια στα δικτατορικά καθεστώτα της Λατινικής Αμερικής και στο κίνημα της «Αλληλεγγύης» στην Πολωνία του '80. Αν και οι συνθήκες ήταν διαφορετικές, το αίτημα ήταν κοινό: **«Περισσότερη ελευθερία των πολιτών απέναντι στο κράτος»**. Η κοινωνία των πολιτών έγινε αίτημα, όραμα και σύνθημα και ήταν αναπόφευκτο να εξαπλωθεί σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο διεκδικητικός χαρακτήρας που είχαν τα κοινωνικά κινήματα των προηγούμενων δεκαετιών, όπως το φεμινιστικό, το αντιρατσιστικό, το κίνημα για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέχρι τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, είναι η έμπρακτη συμμετοχή του πολίτη στη συνδιαμόρφωση του πεπρωμένου του.

Η σύγχρονη έννοια της κοινωνίας των πολιτών συμπεριλαμβάνει γενικότερα την έννοια του **ενεργού πολίτη**, ο οποίος συμμετέχει στις **οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών** και που αναλαμβάνει ο ίδιος την ευθύνη για τη βελτίωση της δικής του ζωής, όπως και των συνανθρώπων του. Είναι ο πολίτης που αντιλαμβάνεται ότι τα προβλήματα της κοινωνίας είναι και δικά του, είτε τα βιώνει προσωπικά είτε όχι, γιατί έχει συναίσθηση ότι η ευτυχία και η ευημερία των συνανθρώπων του καθορίζει ουσιαστικά και τη δική του «μοίρα». Προσδίδει ιδιαίτερο νόημα στη δημοκρατία, καθώς δεν περιορίζεται στο δικαίωμα της ψήφου, αλλά συνεργάζεται ή αντιτίθεται σε πολιτικές που επηρεάζουν τη δική του ζωή όπως και των συμπολιτών του, σεβόμενος πάντοτε τη θέληση της πλειοψηφίας και τα δικαιώματα όλων των ανθρώπων.

Ο ενεργός πολίτης αναλαμβάνει και ενεργό ρόλο σε πρωτοβουλίες για την

αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στην τοπική κοινωνία. Δεν αναμένει παθητικά το κράτος να επιλύσει όλα τα προβλήματα «δια μαγείας». Συμμετέχει στη δημιουργία ενός πολιτιστικού κέντρου, στον εξωραϊσμό της συνοικίας του, σε μία δενδροφύτευση, στη φροντίδα των ηλικιωμένων, καθώς και σε ποικίλες άλλες δραστηριότητες που ωφελούν άμεσα και έμμεσα τους συνανθρώπους του αλλά και τον ίδιο.

Η κοινωνία των πολιτών είναι συνυφασμένη με την «περισσότερη» ελευθερία, αλλά και τη μεγαλύτερη ευθύνη του πολίτη για το μέλλον αυτού του κόσμου.

Οι οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών

Ως «οργάνωση» ορίζεται γενικά η σύμπραξη κάποιων ανθρώπων που έχουν έναν ή περισσότερους κοινούς σκοπούς. Ανάλογα με τη φύση τους διακρίνουμε και τον τομέα που δραστηριοποιείται μία οργάνωση.

Στον τομέα της αγοράς είναι η κερδοσκοπική επιχείρηση, στον κρατικό τομέα είναι οι κυβερνητικές οργανώσεις και στον τομέα της κοινωνίας των πολιτών είναι οι μη κυβερνητικές - μη κερδοσκοπικές οργανώσεις.

Ο όρος **μη κερδοσκοπική οργάνωση** προέρχεται από το λεξιλόγιο των οικονομολόγων και αναφέρεται σε όλες τις οργανώσεις που απαγορεύεται η διανομή του κέρδους σε οποιοδήποτε μέλος της. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι μία μη κερδοσκοπική οργάνωση δεν εμφανίζει κέρδος από τη λειτουργία της, αλλά υπάρχει η νομική υποχρέωση να χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη των στόχων της.

Είναι αναγκαίο να γίνει σαφής ο διαχωρισμός ανάμεσα στο κέρδος και στην αμοιβή. Οι αμοιβές εντάσσονται στο κόστος λειτουργίας μίας οργάνωσης. Γι' αυτό σε μία μη κερδοσκοπική οργάνωση δύναται να αμείβονται όλοι για τις υπηρεσίες που παρέχουν στο πλαίσιο της, αλλά κανένας δεν μπορεί να οικειοποιηθεί το κέρδος της. Οι κύριες νομικές μορφές που συναντώνται για τις οργανώσεις αυτές σε παγκόσμιο επίπεδο είναι το ίδρυμα, η μη κερδοσκοπική εταιρία και το σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα.

Ο όρος **μη κυβερνητική οργάνωση** υποδηλώνει ότι μία οργάνωση δεν είναι κρατική. Συνηθίζεται να αποκαλούνται ως «μη κυβερνητικές» όλες οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε περισσότερες από μία χώρες. Η καταγωγή του όρου εντοπίζεται το 1950 σε κείμενο της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής του Ο.Η.Ε. στο οποίο αναφέρεται: «Οποιαδήποτε διεθνής οργάνωση που δεν έχει δημιουργηθεί από διακρατική συμφωνία πρέπει να θεωρείται μη κυβερνητική». Σε αρκετές χώρες του κόσμου, όπως και στην Ελλάδα, οι ίδιες οι οργανώσεις συχνά αυτοαποκαλούνται «μη κυβερνητικές» ακόμα και αν δεν δραστηριοποιούνται διεθνώς, χωρίς να είναι λάθος αυτός ο αυτοχαρακτηρισμός.

Ως **εθελοντική οργάνωση** θεωρείται η μη κερδοσκοπική - μη κυβερνητική

οργάνωση, στην οποία το «εθελοντικό πνεύμα» είναι έντονο. Δεν υπάρχει ένας ακριβής ορισμός της εθελοντικής οργάνωσης που να έχει γενική εφαρμογή σε διεθνές επίπεδο. Αποτελεί κυρίως ποιοτικό προσδιορισμό που υποδηλώνει ότι μία μη κερδοσκοπική οργάνωση στηρίζεται κυρίως στην εθελοντική- μη αμειβόμενη προσφορά εργασίας.

Οργανώσεις αμοιβαίου οφέλους και αυτοβοήθειας. Οι δύο όροι «αμοιβαία βοήθεια – αμοιβαίο όφελος» και «αυτοβοήθεια» χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι, αλλά και συχνά με διαφορετικό περιεχόμενο. Το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι οι υπηρεσίες απευθύνονται στα μέλη των ίδιων των οργανώσεων και όχι σε μη μέλη ή στην κοινωνία γενικά. Ο όρος «αυτοβοήθεια» συχνά έχει πιο εξειδικευμένο περιεχόμενο και αναφέρεται στην υποστήριξη ατόμων που αντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα ή βελτιώνουν κάποιας ψυχολογικής φύσης λειτουργία. Οι οργανώσεις αυτές συνθέτουν ένα μεγάλο μέρος του μη κερδοσκοπικού τομέα.

Ορίζοντας τους Τομείς

Όλες οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις μαζί συνθέτουν τον **μη κερδοσκοπικό τομέα** που τον τοποθετούμε μέσα στο χώρο της κοινωνίας των πολιτών και αποτελεί ένα γνήσιο υποσύνολό της. Συνήθως αναφερόμαστε μόνο στις οργανώσεις που έχουν έστω και μία ελάχιστη τυπική αναγνώριση από το κράτος και όχι στις άτυπες και ανεπίσημες οργανώσεις ή ομάδες ανθρώπων που μπορεί να έχουν ανάλογους στόχους.

Ο μη κερδοσκοπικός τομέας ονομάζεται και **Τρίτος Τομέας**, γιατί σε μία σύγχρονη κοινωνία είναι ο τρίτος κατά σειρά σε οικονομικά μεγέθη, μετά τον τομέα της αγοράς (πρώτος τομέας) και το κράτος (δεύτερος τομέας).

Αυτοί οι δύο όροι είναι και οι ορθότεροι όταν αναφερόμαστε γενικά στο σύνολο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται όπως «ανεξάρτητος τομέας», «τομέας μη κυβερνητικών οργανώσεων», «εθελοντικός τομέας» και «κοινωνικός τομέας» αποτελούν είτε ποιοτικούς προσδιορισμούς είτε πιο αφηρημένες έννοιες και σπανιότερα χρησιμοποιούνται από τους μελετητές σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο όρος **«κοινωνική οικονομία»** εμφανίζεται για πρώτη φορά σε επίσημα κείμενα στη Γαλλία στις αρχές της δεκαετίας του '80 και χρησιμοποιήθηκε από το γαλλικό σοσιαλιστικό κόμμα για πολιτικούς και ιδεολογικούς σκοπούς, αλλά και για πρακτικούς λόγους που σχετιζόνταν με την αποκέντρωση του κράτους.

Η Κοινωνική Οικονομία συνθέτει το κοινωνικό και το οικονομικό σε ένα κοινό πλαίσιο. Οι οργανώσεις της κοινωνικής οικονομίας συνδυάζουν το οικονομικό όφελος των συμμετεχόντων με το γενικότερο όφελος της κοινωνίας.

Ως τομέας συμπεριλαμβάνει τις εξής μορφές οργανώσεων: Συνεταιρισμούς (αγροτικούς και αστικούς), οργανώσεις αμοιβαίου οφέλους και αυτοβοήθειας, μη

κερδοσκοπικές οργανώσεις και ιδρύματα. Στην Ευρώπη τα τελευταία χρόνια τείνουν να ταυτίζουν την έννοια του Τρίτου Τομέα με τον όρο Κοινωνική Οικονομία, αλλά ο δεύτερος όρος είναι ευρύτερος καθώς συμπεριλαμβάνει και τους συνεταιρισμούς. Γενικά, η έννοια της κοινωνικής οικονομίας είναι σύνθετη, καθώς συμπεριλαμβάνει κερδοσκοπικές και μη κερδοσκοπικές μορφές οργάνωσης σε έναν κοινό τομέα.

Εθελοντισμός και εθελοντική εργασία

Η κοινωνία των πολιτών, ως Ιδέα, στοχεύει στη βελτίωση ολόκληρης της κοινωνίας με μία από τις κινητήριες δυνάμεις της τον εθελοντισμό.

Ο εθελοντισμός, με την διασταλτική έννοια, εμπεριέχει τα βασικά συστατικά του οράματος της κοινωνίας των πολιτών: Την ελευθερία και την ενεργοποίηση του πολίτη. Θέτει προκλήσεις στην κοινωνία, αλλά έχει ως αφετηρία τον άνθρωπο. Τον άνθρωπο που δεν ενεργεί πάντοτε με κριτήριο το ατομικό όφελος, αλλά και με γνώμονα το όφελος των συνανθρώπων του και κατ' επέκταση ολόκληρης της κοινωνίας.

Για να κατανοήσουμε την έννοια του εθελοντισμού, της εθελοντικής εργασίας, αλλά και του εθελοντή, θα πρέπει να κάνουμε και πάλι έναν βασικό διαχωρισμό.

Ο εθελοντισμός ως χώρος ή εθελοντικός τομέας αναφέρεται:

- » είτε στους εθελοντές ως πρόσωπα, που παρέχουν τις υπηρεσίες τους τόσο στον τομέα της κοινωνίας των πολιτών όσο και μέσα από το κράτος και τελευταία από τον τομέα της αγοράς
- » είτε σε όλες τις αποκαλούμενες «εθελοντικές οργανώσεις»
- » είτε, αναφέρεται γενικά σε όλον τον μη κερδοσκοπικό- μη κυβερνητικό χώρο.

Αυτή η ποικιλία προσεγγίσεων οφείλεται εν μέρει στις διαφορετικές ιστορικές καταβολές και εμπειρίες διαφόρων κοινωνιών, αλλά και συχνά στους ίδιους τους ερευνητές που χρησιμοποιούν την έννοια ως αυτοπροσδιοριζόμενη και σε ελάχιστες περιπτώσεις προχωρούν σε ακριβή ανάλυση.

Ο εθελοντισμός **ως Ιδέα** είναι συνυφασμένος με την έννοια της ανιδιοτέλειας, της έμπρακτης αλληλεγγύης προς τους συνανθρώπους μας, τα οράματα για τη βελτίωση της κοινωνίας, αλλά και τη βελτίωση του ίδιου του ανθρώπου. Συνδέεται άμεσα με τη έννοια της **φιλανθρωπίας** και θεωρείται ως μία πιο ενεργητική φιλανθρωπική δραστηριότητα. Αν η φιλανθρωπία θεωρείται γενικά ως δωρεά, ο εθελοντισμός είναι δωρεά με τη μορφή εργασίας.

Σχεδόν σε όλες τις κοινωνίες και σε όλες τις εποχές διακρίνουμε θεσμούς και συμπεριφορές που σχετίζονται με την φιλανθρωπία και την εθελοντική προσφορά

εργασίας. Στις μικρότερες κοινωνίες είχαν τον ουσιαστικό χαρακτήρα της αμοιβαιότητας και της αλληλεγγύης, αλλά λειτουργούσαν και συμβολικά στη διάσταση της δικαιοσύνης, της ισότητας και της κοινωνικής συνοχής ανάμεσα στους ανθρώπους μίας κοινότητας.

Όμως τις ρίζες της οργανωμένης φιλανθρωπίας και του εθελοντισμού τις διακρίνουμε με τη βιομηχανική επανάσταση στις χώρες της Ευρώπης. Η μαζική είσοδος των αγροτών στις πόλεις για να ενταχθούν στο εργατικό δυναμικό των εργοστασίων δημιούργησε απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης ενώ η κρατική μέριμνα ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Εκτός από τον σημαντικό ρόλο της εκκλησίας, η φιλανθρωπία ήταν σχεδόν καθήκον, αλλά και απόδειξη του πλουτισμού της νέας αστικής τάξης. Η χριστιανική Ευρώπη της εποχής εμπνεόταν από την παραβολή του «Καλού Σαμαρείτη» και η φιλανθρωπία ήταν τόσο μία χριστιανική όσο και μία κοσμική ενασχόληση. Οι ίδιοι οι επωφελούμενοι είχαν συχνά ένα πιάτο με φαγητό και ένα ρούχο να φορέσουν, αλλά δεν ανέμεναν να αλλάξει η ζωή τους από τον εθελοντισμό και την φιλανθρωπία...

Από τις αρχές του 20ου αιώνα οι κυβερνήσεις άρχισαν να εφαρμόζουν τα πρώτα μέτρα κοινωνικής πολιτικής, με αποκορύφωμα τις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο στην Ευρώπη, κατά τη λεγόμενη «χρυσή εποχή» του Κράτους Πρόνοιας. Εκείνη την περίοδο, η αντιμετώπιση της ανάγκης ήταν σχεδόν αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους και η ιδιωτική φιλανθρωπία και ο εθελοντισμός περιορίστηκαν σημαντικά, για να ξαναέλθουν σταδιακά στο προσκήνιο στα τέλη της δεκαετίας του '70 με τις οικονομικές κρίσεις και την αποδόμηση του κλασσικού Κράτους Πρόνοιας.

Σήμερα η έννοια της φιλανθρωπίας έχει ευρύτερο περιεχόμενο. Δεν κατευθύνεται μόνο στους ανθρώπους που έχουν ανάγκη, αλλά ευρύτερα στην κοινωνία. Ως φιλανθρωπική δραστηριότητα θεωρείται μία δωρεά σε φτωχούς ανθρώπους, αλλά και η χορηγία για την ανέγερση ενός μουσείου ή για την προστασία της φύσης και γενικά αναφέρεται σε όλες τις δωρεές που έχουν στόχο τη βελτίωση της κοινωνίας. Συνακόλουθα, ο **σύγχρονος εθελοντισμός** αφορά σ' ολόκληρη την κοινωνία και όχι μόνο στους λιγότερο προνομιούχους συνανθρώπους μας.

Ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της εθελοντικής εργασίας είναι ο εξής: «Εθελοντική εργασία είναι η ελεύθερη μη εξαναγκαστική προσφορά εργασίας που βασίζεται στην ανιδιοτέλεια και λειτουργεί προς όφελος των άλλων ή της κοινωνίας γενικότερα». Ωστόσο, αυτός ο ορισμός είναι πολύ ευρύς και απορρέει από την έννοια του εθελοντισμού ως Ιδέα. Είναι αναγκαία μία πιο ρεαλιστική προσέγγιση για να είναι χρηστικός στις σύγχρονες κοινωνίες.

Για παράδειγμα, οι κοινωνικοί επιστήμονες συμφωνούν ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα αλτρουιστικά κίνητρα συνδυάζονται με την ανάγκη ανθρώπων να

ικανοποιήσουν κάποιες προσωπικές ανάγκες, όπως είναι η απόκτηση εργασιακής εμπειρίας, η κοινωνική αναγνώριση και επιβράβευση, η συντροφιά με ανθρώπους που μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα. Είναι οι καθημερινοί άνθρωποι που προσφέρουν εθελοντική εργασία. Συνδυάζουν το γενικότερο καλό με την ικανοποίηση των προσωπικών τους αναγκών και αυτό είναι κάτι θεμιτό. Προβληματικό είναι όταν κάποια στιγμή επιλέγουν το ίδιο όφελος εις βάρος της εργασίας που προσφέρουν.

Η εθελοντική εργασία, επομένως, απευθύνεται σε όλους μας και όχι μόνο σε λίγους ανθρώπους που έχουν την «πολυτέλεια» να την προσφέρουν στην ιδανική της μορφή. Είναι μία αξία που μπορεί να συνυφανθεί αρμονικά στην καθημερινή μας ζωή, προσδίδοντάς της ιδιαίτερο νόημα. Αυτό που έχει σημασία είναι τα οφέλη που προκύπτουν για τους συνανθρώπους μας, την κοινότητα και την κοινωνία.

Γι' αυτό ένας πιο ρεαλιστικός ορισμός που προτείνεται είναι ο εξής: **Εθελοντική εργασία είναι:**

- ▶▶ **η εργασία που παρέχεται δωρεάν** (με την έννοια της απουσίας χρηματικών απολαβών). Δηλαδή, η απουσία του μισθού τη διαχωρίζει από την έννοια της αμειβόμενης απασχόλησης.
- ▶▶ **και λειτουργεί προς όφελος της κοινότητας ή της κοινωνίας γενικά,**
- ▶▶ **παρέχεται μέσα από τον κρατικό, κερδοσκοπικό, μη κερδοσκοπικό ή και τον ανεπίσημο τομέα, οργανωμένα ή ατομικά,**
- ▶▶ **η εργασία δεν προκύπτει από ρητή εξαναγκαστική εντολή** που αφορά και σε πιθανές κυρώσεις από το κράτος ή τον εργοδότη στον τομέα της αγοράς, αλλά δύναται να πηγάζει από κοινωνικούς, οικονομικούς ή άλλους λόγους.
- ▶▶ **και η εργασία κατευθύνεται προς τρίτους και όχι προς συγγενικά και φιλικά πρόσωπα όπως και ανάλογα κοινωνικά δίκτυα που μετέχει.** Για παράδειγμα, η δωρεάν βοήθεια που θα παρέχουμε σε κάποιον συγγενή ή σ' έναν φίλο δεν θεωρείται εθελοντική εργασία, όπως και η συμμετοχή σε μία οργάνωση αμοιβαίου οφέλους ή αυτοβοήθειας, γιατί η βοήθεια παρέχεται σε ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας, συνεργασίας και εμπιστοσύνης. Αναμένουμε συχνά κάποια ανταπόδοση, είτε καθορισμένη είτε σε περίπτωση ανάγκης. Ενώ στην εθελοντική εργασία δεν αναμένουμε ανταπόδοση από τους ανθρώπους που βοηθούμε, οι οποίοι συχνά δεν είναι και σε θέση να το πράξουν.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Η μελέτη του εθελοντισμού είναι σχετικά καινούρια για την επιστήμη. Μέχρι πριν λίγα χρόνια ο τρίτος τομέας γενικότερα χαρακτηριζόταν ως «ο γνωστός- άγνωστος» της επιστήμης, ακόμα και ως «ο αόρατος τομέας». Κατά συνέπεια, τα κενά στην επιστημονική έρευνα συμπληρώνονταν συχνά από προκαταλήψεις και στερεότυπα ως προς τη συμβολή του στις σύγχρονες κοινωνίες. Στις σελίδες που ακολουθούν γίνεται μία σύντομη παρουσίαση των πιο σημαντικών ζητημάτων που αποτελούν συχνά και εστίες προβληματισμού.

Η συμβολή του Εθελοντισμού και του Τρίτου Τομέα στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη

Ο μη κερδοσκοπικός τομέας είναι πλέον μία σημαντική, ολοένα και αναπτυσσόμενη δύναμη στις σύγχρονες κοινωνίες και συμβάλλει πολυδιάστατα στην οικονομική ανάπτυξη. Το μέγεθος της συμβολής διαφαίνεται και από τα παρακάτω στοιχεία που συλλέχθηκαν σε έρευνα του πανεπιστημίου John Hopkins των Η.Π.Α. το 1995 σε 22 χώρες:

- » Ο μη κερδοσκοπικός τομέας συνολικά είναι μία «βιομηχανία» ύψους 1,1 τρισεκατομμυρίων δολαρίων
- » Αν ο μη κερδοσκοπικός τομέας στις 22 χώρες υπολογιζόταν ως μία ξεχωριστή εθνική οικονομία, θα ήταν η 8η μεγαλύτερη της γης, μπροστά από τη Βραζιλία, τον Καναδά, τη Ρωσία και την Ισπανία.
- » Απασχολεί 19 εκατομμύρια εργαζόμενους (σε ισοδύναμο πλήρους απασχόλησης)
- » Κατά μέσο όρο, ο μη κερδοσκοπικός τομέας απασχολεί τον ίδιο σχεδόν αριθμό ατόμων με τον τομέα των συγκοινωνιών σε μία χώρα.
- » Το 28% των πολιτών στις χώρες αυτές έχει προσφέρει εθελοντική εργασία. Οι ώρες εθελοντικής εργασίας που προσέφεραν ισοδυναμούσαν με 10,6 εκατομμύρια θέσεις πλήρους απασχόλησης.

Σήμερα, αν και δεν έχει υπάρξει ανάλογη έρευνα, υπολογίζεται ότι τα μεγέθη αυτά είναι πολύ μεγαλύτερα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα παραπάνω στοιχεία δεν υπολογίζεται η συμβολή των επίσημων εκκλησιών, που είναι σημαντική τόσο σε οικονομικά μεγέθη όσο και σε εθελοντική εργασία, όπως και η εθελοντική εργασία που

παρέχεται από τον κρατικό τομέα και την αγορά.

Ένα σύνθετο ερώτημα είναι γιατί ο μη κερδοσκοπικός τομέας έχει αυτήν την ανάπτυξη; Για ποιο λόγο υπάρχει στις σύγχρονες κοινωνίες;

Ένας ορισμός που είχε δοθεί για τον μη κερδοσκοπικό τομέα είναι ο εξής: «Ο μη κερδοσκοπικός τομέας αναφέρεται σε οργανώσεις που μπορεί να είναι διαφορετικές μεταξύ τους και καλύπτουν ένα τεράστιο φάσμα από δραστηριότητες, σε πεδία που η αγορά και το κράτος είτε δε δραστηριοποιούνται αρκετά συχνά είτε αρκετά αποτελεσματικά ή δεν δραστηριοποιούνται καθόλου». Αυτός ο γνωστός ορισμός φανερώνει ότι υπάρχει ένας «χώρος» στις σύγχρονες κοινωνίες που η αγορά και το κράτος συνήθως δεν δραστηριοποιούνται. Στον κόσμο της αγοράς γιατί διαβλέπουν ότι δεν υπάρχουν περιθώρια αποκόμισης ικανοποιητικών κερδών, το κράτος δεν δραστηριοποιείται για διάφορους λόγους που μπορεί να σχετίζονται με τη γραφειοκρατία, είτε γιατί υπάρχουν πιο επείγοντα προβλήματα να επιλυθούν είτε για μία σειρά ιδιαίτερων λόγων.

Αν σκεφτούμε τα πεδία δραστηριότητας αρκετών μη κερδοσκοπικών και εθελοντικών οργανώσεων, όπως η διάσωση σπάνιων ζώων, ο πολιτισμός, τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι εύλογο ότι είναι «δυσπρόσιτα» πεδία τόσο για το κράτος όσο και για την αγορά. Ωστόσο, σε μια κοινωνία υπάρχει ζήτηση ή ανάγκη για ανάλογες υπηρεσίες και αγαθά. Γι' αυτό υπάρχει ένας ιδιαίτερος χώρος που καταλαμβάνει ο μη κερδοσκοπικός τομέας δημιουργώντας μία «νέα οικονομία» που λειτουργεί συχνά με διαφορετικούς όρους από αυτούς της αγοράς.

Επομένως, **εκτός από την κοινωνική συμβολή τους, οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις συμβάλλουν άμεσα στην οικονομική ανάπτυξη μίας χώρας, αλλά και δημιουργούν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για μία γενικότερη οικονομική ανάπτυξη.**

Ο μη κερδοσκοπικός τομέας, ιδιαίτερα οι περισσότερο εθελοντικές διαστάσεις του, συμβάλλουν και στην **κοινωνική ανάπτυξη**, στη συσσώρευση **κοινωνικού κεφαλαίου**, στην αύξηση της **κοινωνικής εμπιστοσύνης** και κατά συνέπεια σε μεγαλύτερη **κοινωνική συνοχή** σε μία κοινωνία.

Πως γίνεται αυτό;

Ας ξεκινήσουμε με ένα απλό παράδειγμα. Αν ένας άνθρωπος θέλει να αλλάξει τις χαλασμένες πρίζες του σπιτιού του, θα πρέπει να καλέσει έναν ειδικό επαγγελματία. Αυτό θα του κοστίσει ένα συγκεκριμένο χρηματικό ποσό. Αν όμως ο γείτονάς του ξέρει να κάνει αυτή την εύκολη εργασία, τότε ο άνθρωπος αυτός θα προτιμούσε τον γείτονά του από έναν επαγγελματία. Εφόσον έχουν καλές σχέσεις μεταξύ τους, η εργασία αυτή θα του στοιχίσει λιγότερο ή και καθόλου.

Υπάρχουν άπειρα ανάλογα παραδείγματα στην καθημερινότητά μας. Αυτή η σχέση

του ανθρώπου με το γείτονά του στηρίζεται στην **γνωριμία**, αλλά και στην **εμπιστοσύνη**. Ο γείτονας επιλέγει να τον βοηθήσει γιατί τον γνωρίζει και τον εμπιστεύεται και, εφόσον χρειαστεί, αναμένει και ο ίδιος ανάλογη ανταπόδοση στο μέλλον. Αυτές οι πράξεις αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας έχουν και έμμεση οικονομική διάσταση, καθώς και οι δύο επωφελούνται οικονομικά από αυτή τη σχέση.

Αν ένας άλλος άνθρωπος έχει ανάλογη σχέση εμπιστοσύνης με ένα από τα δύο προηγούμενα πρόσωπα, τότε είναι πολύ πιθανό να εμπιστευτεί και το τρίτο. «Συνήθως εμπιστευόμαστε εκείνα τα πρόσωπα που εμπιστεύονται αυτοί που εμπιστευόμαστε». Αν προστεθούν και άλλα πρόσωπα σε αυτή τη σχέση με τον ίδιο τρόπο, τότε έχουμε φτιάξει ένα **κοινωνικό δίκτυο** εμπιστοσύνης και συνεργασίας. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος του παραδείγματος δεν στηρίζεται απλά στις δικές του δυνατότητες, αλλά και στις δυνατότητες των άλλων ανθρώπων του δικτύου. Διαθέτει δηλαδή ένα «κεφάλαιο» που μπορεί να το χρησιμοποιήσει όποτε το χρειαστεί. Είναι ένας άνθρωπος «πλούσιος» σε **κοινωνικό κεφάλαιο**.

Πώς συνδέεται αυτό το παράδειγμα με την γενικότερη κοινωνική ανάπτυξη και τις εθελοντικές οργανώσεις;

Σε ένα τέτοιο **περιβάλλον εμπιστοσύνης** τα πρόσωπα του συγκεκριμένου κοινωνικού δικτύου είναι πολύ πιθανό να αναλάβουν κοινές πρωτοβουλίες που θα τους ωφελήσουν συλλογικά. Όλοι μαζί μπορούν να κάνουν πολύ περισσότερα πράγματα από ό,τι ο καθένας ξεχωριστά. Αν ζουν όλοι στην ίδια γεωγραφική περιοχή μπορούν να αναλάβουν να επιλύσουν προβλήματα καθαριότητας ή επικίνδυνες κακοτεχνίες σε κοινό δημόσιο χώρο ή μπορούν όλοι μαζί να συνεισφέρουν οικονομικά για να δημιουργήσουν έναν παιδικό σταθμό για τα παιδιά τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις δημιουργούν έναν σύλλογο ή μία άλλης νομικής μορφής μη κερδοσκοπική οργάνωση που έχει στόχο το κοινό όφελος, αλλά λειτουργεί και προς όφελος ολόκληρης της κοινότητάς τους.

Φαίνονται υπερβολικά όλα αυτά; Στις Η.Π.Α. οι μη κερδοσκοπικοί παιδικοί σταθμοί είναι ευρύτατα διαδεδομένοι. Στην Ελλάδα οι γονείς των ατόμων με αναπηρίες έχουν δημιουργήσει συλλόγους για τα παιδιά τους. Μέσα σε λίγα χρόνια αυτοί οι σύλλογοι όχι μόνο παρέχουν υπηρεσίες φροντίδας, αλλά ορισμένοι έχουν επεκταθεί μέχρι το πεδίο της επιστημονικής έρευνας.

Ένα μεγάλο μέρος του μη κερδοσκοπικού τομέα έχει δημιουργηθεί απλά και μόνο επειδή κάποιοι άνθρωποι εμπιστεύονταν ο ένας τον άλλον...

Το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η **κοινωνική ανάπτυξη**, η οποία ευνοεί και την γενικότερη οικονομική ανάπτυξη. Κοινωνικό κεφάλαιο και κοινωνική εμπιστοσύνη είναι έννοιες αλληλένδετες και η μία είναι προαπαιτούμενη για την ύπαρξη της άλλης. Δεν είναι τυχαίο ότι σε μετρήσεις της κοινωνικής εμπιστοσύνης σε παγκόσμιο επίπεδο, **οι**

πλουσιότερες χώρες είναι συνήθως και αυτές που διαθέτουν πλούσιο κοινωνικό κεφάλαιο και υψηλή κοινωνική εμπιστοσύνη ανάμεσα στους πολίτες τους. Και βέβαια δεν είναι τυχαίο ότι στις ίδιες χώρες ο εθελοντισμός είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος.

Στη διάσταση της κοινωνικής ανάπτυξης, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και όλα τα κοινωνικά κινήματα με λιγότερο ή περισσότερο έντονη πολιτική δραστηριοποίηση. Η κοινωνική ανάπτυξη χωρίς διεκδίκηση και αντιπαράθεση δεν είναι εφικτή. Σημαίνει ότι είτε «δεν υπάρχουν προβλήματα σε μία κοινωνία» ή ότι η δημοκρατία είναι «πολιτικά νεκρή».

Τρίτος Τομέας, Εθελοντισμός και Κοινωνικό Κράτος

Μια από τις σημαντικότερες επικρίσεις για το ρόλο του εθελοντισμού και του μη κερδοσκοπικού τομέα στις σύγχρονες κοινωνίες, εστιάζεται στην κοινωνική ευθύνη του κράτους απέναντι στους πολίτες. Οι επικριτές του εθελοντισμού σημειώνουν συχνά ότι αποτελεί μία «γοπτευτική δικαιολογία» για την περικοπή των κοινωνικών δαπανών, για τη μετατόπιση της ευθύνης από το κράτος στους ίδιους τους πολίτες. Η κριτική αυτή λαμβάνει συχνά ακραίες θέσεις αμφισβητώντας γενικά το ρόλο του εθελοντισμού και του τρίτου τομέα στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής.

Ως κοινωνική πολιτική ορίζουμε γενικά την έμμεση και άμεση αναδιανομή εισοδήματος από τους πλουσιότερους ανθρώπους μίας κοινωνίας στους φτωχότερους. Άμεση είναι όταν μέσω της φορολογίας το κράτος παίρνει ένα μέρος του εισοδήματος των πλουσίων και το μοιράζει άμεσα στους φτωχότερους. Η έμμεση αναδιανομή πραγματοποιείται όταν το κράτος παρέχει κάποιες υπηρεσίες στους φτωχότερους μέσα από προγράμματα κοινωνικής φροντίδας, από τη δωρεάν εκπαίδευση, τη δωρεάν περίθαλψη και άλλες παροχές εις είδος.

«θα μπορούσε η ιδιωτική φιλανθρωπία και ο μη κερδοσκοπικός τομέας να αντικαταστήσουν το κράτος στην άμεση αναδιανομή εισοδήματος;».

Τα δεδομένα που έχουμε από παγκόσμιες έρευνες δείχνουν ότι το κράτος είναι ο μόνος κατάλληλος τομέας για να συντηρεί τους ασθενέστερους οικονομικά συνανθρώπους μας μέσα από συντάξεις, επιδόματα και άλλες παροχές σε χρήμα.

«Τι γίνεται στην έμμεση αναδιανομή εισοδήματος; Είναι καταλληλότερο το κράτος να παρέχει αγαθά και υπηρεσίες σε είδος από τον μη κερδοσκοπικό τομέα;».

Για να απαντηθεί αυτή η ερώτηση, θα πρέπει κατ' αρχάς να διαχωρίσουμε το ρόλο του κράτους σε δύο διαφορετικές λειτουργίες: Η μία είναι η χρηματοδότηση και η άλλη είναι η παροχή της κοινωνικής φροντίδας. Για παράδειγμα, ένας ξενώνας ηλικιωμένων χρειάζεται χρήματα για να λειτουργήσει (χρηματοδότηση), αλλά και κάποιος που θα

αναλάβει να τον οργανώσει, να τον στελεχώσει και να τον λειτουργήσει (παροχή φροντίδας).

Τα δεδομένα από έρευνες σε παγκόσμιο επίπεδο δείχνουν ότι οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις έχουν περιορισμένες δυνατότητες να χρηματοδοτήσουν τις δραστηριότητές τους στο πεδίο της κοινωνικής φροντίδας. Μόλις ένα 11% από τα έσοδά τους καλύπτεται από ιδιωτικές-φιλανθρωπικές επιχορηγήσεις.

Όμως **στην παροχή** της κοινωνικής φροντίδας έχουν γενικά συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με το κράτος. Με ορισμένες προϋποθέσεις μπορούν να είναι πιο αποτελεσματικές, να λειτουργούν με μικρότερο κόστος και να προσαρμόζονται καλύτερα στις ανάγκες των εξυπηρετούμενων.

Εφόσον το κράτος επιλέγει να στηρίζει οικονομικά τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, οπουδήποτε διαπιστώνει αυτό το συγκριτικό πλεονέκτημα, και θα προσφέρονται καλύτερες υπηρεσίες και θα μειωθεί γενικά το κόστος της κοινωνικής φροντίδας. Τα χρήματα που εξοικονομούνται θα μπορούν να επιστρέφουν και πάλι στους επωφελούμενους είτε άμεσα, είτε έμμεσα με επέκταση και βελτίωση των υπηρεσιών που τους παρέχονται.

Κατά συνέπεια, **η ανάπτυξη των εθελοντικών και μη κερδοσκοπικών οργανώσεων δεν «απειλεί» τον χαρακτήρα του κοινωνικού κράτους, αλλά τον μετασχηματίζει και τον προσαρμόζει στις νέες ανάγκες της κοινωνίας. Αρκεί να μην χρησιμοποιείται ως δικαιολογία για τον περιορισμό της κοινωνικής του ευθύνης.**

Εθελοντισμός και απασχόληση

Στην Ευρώπη της υψηλής ανεργίας ο εθελοντισμός, όσο και αν αποτελεί έκφραση ανθρωπισμού και αλληλεγγύης, δεν παύει να είναι εργασία. Εργασία μη αμειβόμενη. Το εύλογο ερώτημα είναι «μήπως τελικά η προσφορά εθελοντικής εργασίας αντικαθιστά πιθανές θέσεις αμειβόμενης απασχόλησης;». «Μήπως ο εθελοντής εκτός από καλό, ζημιώνει εν μέρει την κοινωνία και είναι έμμεσα υπεύθυνος για την ανεργία»;

Το ερώτημα αυτό αποτελεί για τους επικριτές του εθελοντισμού ένα βασικό επιχείρημα. Στην πραγματικότητα όμως, **η εθελοντική εργασία δημιουργεί νέες θέσεις αμειβόμενης εργασίας, άμεσα και έμμεσα.**

Οι περισσότερες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις στον κόσμο, ακόμα και αν στηρίζονται κυρίως στην εθελοντική εργασία, χρειάζονται ορισμένα άτομα που θα πρέπει να αμείβονται για τις υπηρεσίες τους. Πρέπει να έχουμε υπ' όψιν, ότι οι εθελοντές επιλέγουν συνήθως εργασίες που τους προσφέρουν υψηλή ικανοποίηση. Αλλά μία εθελοντική οργάνωση δεν έχει ανάγκη μόνο από «ικανοποιητικές θέσεις εργασίας» για να μπορέσει να εκπληρώσει τους στόχους της και φυσικά υπάρχει πολύ μικρή προσφορά για

ορισμένες μορφές εργασίας που δεν είναι ελκυστικές. Οι εθελοντές όχι μόνο επιλέγουν την εργασία που θα κάνουν, διαφορετικά αν δεν τους ικανοποιεί θα φύγουν, αλλά και ελάχιστοι εθελοντές έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν απεριόριστο χρόνο σε μία οργάνωση. Η εθελοντική εργασία είναι κατά κανόνα μη σταθερή και μη εξασφαλισμένη.

Μία οργάνωση όμως χρειάζεται σταθερότητα για να λειτουργεί αποτελεσματικά. Κάποιους ανθρώπους που θα έχουν την εργασία ως κύρια προτεραιότητά τους. Δημιουργείται, επομένως, στις ίδιες τις οργανώσεις η ανάγκη να αμείβουν ορισμένους ανθρώπους για να μπορέσουν να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν περισσότερο.

Κατά δεύτερο λόγο, ακόμα και αν μία οργάνωση αποτελείται μόνο από εθελοντές, οι δραστηριότητές τους έχουν σχεδόν πάντοτε κάποιο κόστος. Οι οργανώσεις, επομένως, δαπανούν κάποια χρηματικά ποσά για να αγοράσουν προϊόντα και υπηρεσίες. Κατά συνέπεια, **δημιουργείται ζήτηση στον τομέα της αγοράς και επομένως συντηρούν ή δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας σε έναν αριθμό επιχειρήσεων.** Για παράδειγμα, μία οργάνωση που αποτελείται μόνο από εθελοντές, αν οργανώσει μία θεατρική παράσταση θα πρέπει να παραγγείλει την εκτύπωση του προγράμματος από μία εκδοτική εταιρία, να ενοικιάσει θεατρικά κοστούμια από ένα βεστιάριο κ.α. **Όσο μεγαλύτερη είναι η δραστηριότητα των εθελοντών σε μία κοινωνία τόσο μεγαλύτερη είναι η συμβολή τους στην έμμεση δημιουργία ή στη διατήρηση θέσεων εργασίας.**

Υπολογίστηκε σήμερα ότι στην Ευρώπη των Δεκαπέντε, 9 εκατομμύρια άνθρωποι απασχολούνται στον μη κερδοσκοπικό τομέα που ισοδυναμεί με το 3.6% της συνολικής απασχόλησης. Επιπλέον, **ο μη κερδοσκοπικός τομέας δημιουργεί περισσότερες νέες θέσεις απασχόλησης από ό,τι όλοι οι άλλοι κλάδοι της οικονομίας μαζί.** Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε οκτώ ανεπτυγμένες χώρες, κατά το χρονικό διάστημα 1990 με 1995, για κάθε 3,5 νέες θέσεις απασχόλησης που δημιουργούνταν, οι 2,5 ήταν στον μη κερδοσκοπικό τομέα.

«Αντικαθιστά ο μη κερδοσκοπικός τομέας θέσεις εργασίας που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από το κράτος και την αγορά;». Η απάντηση αναγκαστικά έχει δύο σκέλη:

Σε ορισμένα πεδία δραστηριότητας (π.χ. κοινωνική φροντίδα, υγεία) ένα ποσοστό των νέων θέσεων εργασίας θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από κάποιον από τους άλλους τομείς ή και από τους δύο. Για παράδειγμα, ένα κρατικό κέντρο φροντίδας ηλικιωμένων σε μία τοπική κοινότητα θα κάλυπτε πιθανότατα τις ανάγκες της περιοχής και δεν θα ήταν απαραίτητη η μη κερδοσκοπική πρωτοβουλία. Οι θέσεις εργασίας που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από μία μη κερδοσκοπική οργάνωση, δημιουργούνται από το κράτος.

Αλλά σε πολλές άλλες περιπτώσεις, ακόμα και αν υπάρχει η ανάγκη για ένα τέτοιο

κέντρο, το κράτος δεν έχει συχνά τη δυνατότητα να το υλοποιήσει, ενώ η επιχειρηματική πρωτοβουλία δεν προχωρεί σε ανάλογη επένδυση γιατί δεν διαβλέπει συχνά περιθώρια κέρδους. Κατά συνέπεια, ακόμα και σε πεδία που δραστηριοποιούνται συχνά το κράτος και η αγορά, για διάφορους λόγους δεν υφίσταται γενική κάλυψη των αναγκών με μόνη επιλογή τη δημιουργία μίας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης που δύναται να δημιουργήσει και νέες θέσεις εργασίας.

Σε άλλα πεδία δραστηριότητας (π.χ. πολιτισμός, οικολογία, αναψυχή κ.α.) υφίσταται πολύ σπανιότερα αυτό το φαινόμενο και τόσο το κράτος όσο και ο τομέας της αγοράς δεν «ανταγωνίζονται» τον μη κερδοσκοπικό τομέα στη δημιουργία θέσεων εργασίας. Είναι δυνατόν, για παράδειγμα, να λειτουργούν δύο διαφορετικά μουσεία σε μία περιοχή, ένα κρατικό και ένα μη κερδοσκοπικό. Η δημιουργία του ενός δεν αποθαρρύνει ή δεν περιορίζει τη δημιουργία του άλλου....

Δημιουργείται επομένως ζήτηση για νέες θέσεις εργασίας σε διάφορα πεδία δραστηριότητας, στα οποία δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αντικαθιστούν θέσεις εργασίας που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν από άλλον τομέα της κοινωνίας.

ΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ, ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Ο εθελοντισμός, αν και έχει μακρά ιστορία στην Ελλάδα, ήταν πάντοτε περιορισμένος σε μέγεθος στην ελληνική κοινωνία. Η οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα αποτελούσαν μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες το κύριο πλαίσιο αμοιβαίας βοήθειας, αλληλεγγύης και συνεργασίας. Οι Έλληνες είχαν μάθει να στηρίζονται περισσότερο στην οικογένεια παρά στην κοινότητα. Για πολλά χρόνια, έξω από το πλαίσιο της οικογένειας υπήρχε διάχυτη η έλλειψη κοινωνικής εμπιστοσύνης που αποτελεί ένα προαπαιτούμενο για την ανάπτυξη των εθελοντικών οργανώσεων. Στην παράδοση αυτή θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και ένα ισχυρό κρατικο-κεντρικό μοντέλο ανάπτυξης. Το κράτος κυριαρχούσε στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας, αν και δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Συνέπεια αυτών, καθώς και άλλων πολιτισμικών και πολιτικών παραμέτρων, ήταν ο εθελοντισμός να μη ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος στην ελληνική κοινωνία.

Τα τελευταία χρόνια άρχισε το κίνημα του εθελοντισμού να αγκαλιάζει ευρύτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό οφείλεται σε μία διαρκώς εξελισσόμενη μεταστροφή όλων των παραπάνω χαρακτηριστικών που συντελείται κυρίως τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Σ' αυτή τη φάση της μεταστροφής και προσαρμογής, είναι φυσικό να υπάρχουν και αντιθέσεις, ερωτήματα και επιφυλάξεις. Ωστόσο, ανάλογοι προβληματισμοί παρουσιάστηκαν στις περισσότερες χώρες που δεν είχαν ιδιαίτερα σημαντική παράδοση στον εθελοντισμό.

Σήμερα βρισκόμαστε σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι. Η εντυπωσιακή αύξηση των πάσης φύσεως μη κερδοσκοπικών- μη κυβερνητικών οργανώσεων τα τελευταία χρόνια και το διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για παροχή εθελοντικής εργασίας, καθιστά αναγκαία μία σειρά από «στρατηγικές επιλογές». Οι επιλογές αυτές θα καθορίσουν τόσο το μέγεθος της ανάπτυξης όσο και τη μορφή του τρίτου τομέα για τις επόμενες δεκαετίες στην Ελλάδα.

- » Η πρώτη αφορά στη δημιουργία ενός αποτελεσματικού θεσμικού πλαισίου για όλες τις μη κερδοσκοπικές- μη κυβερνητικές οργανώσεις:
- Χρειάζονται **σαφείς και ρεαλιστικοί ορισμοί** για το ποιες οργανώσεις είναι μη κερδοσκοπικές- μη κυβερνητικές, εθελοντικές
- **Ο θεσμικός διαχωρισμός από τον κρατικό τομέα και την αγορά.** Το υπάρχον

θεσμικό πλαίσιο δεν εξασφαλίζει ουσιαστικά το σαφή διαχωρισμό των μη κερδοσκοπικών- μη κυβερνητικών οργανώσεων από το κράτος και την αγορά. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία αντιφατικών εντυπώσεων στην κοινή γνώμη για το ρόλο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων στην κοινωνία. Θα πρέπει να τεθούν οι κανόνες και οι προϋποθέσεις της ανεξαρτησίας τους από τον κρατικό τομέα και ο αποτελεσματικός έλεγχός τους για τυχόν κερδοσκοπικές βλέψεις.

▶ **Ο σχεδιασμός μίας μακρόπνοης αναπτυξιακής στρατηγικής.** Η ανάπτυξη ενός υγιούς τρίτου τομέα μπορεί να συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, στη μείωση της ανεργίας και στην γενικότερη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας μας. Γι' αυτό θα πρέπει να σχεδιαστεί και να υλοποιηθεί ένα γενικότερο στρατηγικό πλάνο που να συμπεριλαμβάνει ενημέρωση και κατάρτιση σε θέματα οργάνωσης και λειτουργίας, φοροαπαλλαγές και επιδοτήσεις, καθώς και άλλα κίνητρα που θα λειτουργήσουν ευεργετικά στην ανάπτυξη του τρίτου τομέα στην Ελλάδα.

▶ **Η ενημέρωση και η δημιουργία κινήτρων για την παροχή εθελοντικής εργασίας.** Η σωστή και ειλικρινής ενημέρωση είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη του εθελοντισμού. Δεν χρειάζεται να παρασύρουμε με παραπλανητικά ωραία λόγια τους πιθανούς εθελοντές, αλλά να τους αποδείξουμε το πόσο σημαντική θα είναι η προσφορά τους για τους ίδιους και τους συνανθρώπους τους. Τα κίνητρα δύναται να ποικίλουν προσαρμοσμένα σε ιδιαίτερες ανάγκες των εθελοντών, πάντοτε όμως χωρίς χρηματικές απολαβές.

Ο χώρος του εθελοντισμού είναι για τη χώρα μας ένας, σε μεγάλο βαθμό, **ανεξερεύνητος και ανεκμετάλλευτος θησαυρός. Για να τον ανακαλύψουμε και να τον διαδώσουμε** δεν χρειάζεται να τον ωραιοποιήσουμε, απλά αρκεί να τον γνωρίσουμε πραγματικά. **Αρκεί να τον κατανοήσουμε όπως ακριβώς είναι....**

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σ' αυτό το μικρό «εγχειρίδιο», όπως είναι φυσικό, δεν είναι δυνατή η σε βάθος ανάλυση των ζητημάτων που σχετίζονται με τον «κόσμο του εθελοντισμού» και τη δυνατότητα συμβολής του στις σύγχρονες κοινωνίες. Γίνεται μία συνοπτική αναφορά στα πιο σημαντικά ζητήματα που απασχολούν τους πολίτες στην Ελλάδα και σε παγκόσμιο επίπεδο. Πιστεύω, όμως, ότι μπορεί να αποτελέσει μία αφορμή για να ξεκινήσει μία ανοιχτή συζήτηση στην ελληνική κοινωνία, πέρα από αρνητικά στερεότυπα και παραπλανητικές αντιλήψεις.

Ακόμα και αν πολλοί από εμάς ονειρευόμαστε έναν διαφορετικό κόσμο, δεν απαλασσόμαστε των ευθυνών μας να κάνουμε αυτόν τον κόσμο λίγο καλύτερο.

** Ο Παναγιώτης Ζάννης έχει σπουδάσει Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Ανθρωπολογία και είναι διδάκτωρ του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Είναι πρόεδρος και ιδρυτικό μέλος της μη κερδοσκοπικής- μη κυβερνητικής οργάνωσης «Αθηνά», έχει δημοσιεύσει κείμενα σε επιστημονικά περιοδικά, σε συλλογικούς τόμους, καθώς και εισηγήσεις σε συνέδρια και ημερίδες. Εργάζεται ως επιστημονικός σύμβουλος και ως υπεύθυνος επιστημονικών προγραμμάτων και διδάσκει Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνιολογία με ιδιαίτερη έμφαση στον Τρίτο Τομέα.*

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ben Ner, A., Van Hoomisen, T. (eds) (1993), *The Nonprofit Sector in the Mixed Economy*, Michigan: Michigan University Press
- CIVIQ, (2004), *Volunteering and Participation on the Agenda. Survey on Volunteering and Partnerships in the European Union*, Utrecht: CIVIQ publications
- Cohen J., Arato A. (1992), *Civil Society and Social Theory*, London: M.I.T. Press
- Coleman, J. (1994), *Foundations of Social Theory*, London and Massachusetts: Harvard University Press.
- Gellner, E. (1994), *Η Κοινωνία των Πολιτών και οι Αντίπαλοί της. Συνθήκες Ελευθερίας*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Keane, J. (1998), *Civil Society. Old Images New Visions*, Cambridge: Polity Press
- OECD, (2003), *The Nonprofit Sector in a Changing Economy*
- Olson, M. (1991), *Η Λογική της Συλλογικής Δράσης. Δημόσια Αγαθά και η Θεωρία των Ομάδων*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Ott, S. (ed) (2001), *The Nature of Nonprofit Sector*, Oxford: Westview Press
- Putnam, R. (1994), *Making Democracy Work*, New Jersey: Princeton University Press
- Rifkin, J. (1996), *Το Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της*, Αθήνα: Νέα Σύνορα- Α.Α. Λιβάνη
- Salamon, L., Sokolowski, S. W., (2001), "Volunteering in Cross-National Perspective: Evidence From 24 Countries", Working Papers of the John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no 40, Baltimore: The John Hopkins Center for Civil Society Studies
- Salamon, L., Anheier, H. (eds) (1997), *Defining the Nonprofit Sector. A Cross National Analysis*, Manchester and New York: Manchester University Press
- Seligman, A. (1992), *The Idea of Civil Society*, New York: Free Press
- Smith, J. D, Rochester, C., et al (eds), (1998), *An Introduction to the Voluntary Sector*, London: Routledge
- Van Til, J. (1988), *Mapping the Third Sector. Voluntarism in a Changing Social Economy*, The Foundation Center
- Weisbrod, B. (1988), *The Nonprofit Economy*, London and Cambridge: Harvard University Press

**ΠΑΤΗΣΙΩΝ 63, ΑΘΗΝΑ 104 33, ΤΗΛ. & FAX: 210 8218710
E-MAIL: INFO@NGOFEDERATION.GR, WWW.NGOFEDERATION.GR**